

Participatief onderzoek

Vraaggestuurd, participatief onderzoek is een groot succes. De intensieve samenwerking tussen onderzoek en praktijk leidt tot onderzoeksresultaten die beter toepasbaar zijn voor de praktijk. Wat zijn de sleutelfactoren voor het succes? Een perspectief vanuit de betrokken onderzoekers.

De biologische landbouwsector is volop in ontwikkeling. Onderzoek is een drijvende kracht achter die groei en ontplooiing en draagt in belangrijke mate bij aan het verbeteren en verder verduurzamen van de sector. Kennisinstituten zoals Wageningen UR en het Louis Bolk Instituut doen bijvoorbeeld al jarenlang onderzoek naar een betere en duurzamere bedrijfsvoering. Maar de ontwikkelingen en innovaties kunnen niet alleen op het conto van de kennisinstituten geschreven worden. Ook boeren dragen daar stevig aan bij. Er is een sterke motivatie bij hen om zelf te innoveren. Boeren zijn vaak op zoek naar een oplossing of hebben een idee voor een vernieuwing. Daarin kunnen ze erg gedreven zijn. Denk bijvoorbeeld aan nieuwe stalconcepten, vernieuwing in mechanisatie of antibioticavrij werken. 'Verrassend nieuwe vindingen komen vaak tot stand vanuit de praktijk en een ondernemersomgeving', zegt Frank Wijnands, onderzoekscoördinator

biologische landbouw bij Wageningen UR. 'Als de urgentie er maar is.' De ontwikkelingen in de biologische landbouw zijn volgens hem mede in een stroomversnelling gekomen doordat onderzoek en praktijk sinds een jaar of acht intensief samenwerken: innovatie vanuit de praktijk wordt gekoppeld aan onderzoek. Maar dit vergde wel een heel andere aanpak.

Bioconnect

'Boeren werkten niet structureel en systematisch samen met onderzoekers', stelt Wijnands. 'Het waren twee gescheiden werelden.' De tweede Nota Biologische Landbouw (2003-2007) bood echter een uitgelezen kans om dergelijk onderzoek grootschalig op te zetten vanuit de sector zelf, wat uitmondde in het kennisnetwerk Bioconnect. Het toenmalige ministerie van LNV steunde deze ontwikkeling en gaf Bioconnect de mogelijkheid om het onderzoek aan biologische landbouw

via vraagstelling vanuit de sector aan te sturen. Het ministerie had bij de kennisinstellingen ook gezorgd voor een bundeling van het onderzoek. Deze nieuwe samenwerking vergde veel van alle betrokkenen. De organisatie van onderzoek en praktijk werd anders en nieuwe werkwijzen moesten, al doende, stap voor stap worden ontwikkeld. De praktijk echt betrekken bij onderzoek begint al bij het formuleren van de onderzoeksvraag: die vraagstelling moet vanuit de praktijk, de boeren zélf, komen. Bioconnect organiseert het gesprek tussen de praktijk en het onderzoek en zorgt voor een goede vertegenwoordiging van de sector in de projecten. De betrokkenheid moest vervolgens ook doorwerken in de communicatie van de onderzoeksresultaten, met als uiteindelijk doel het verbeteren van zowel de duurzaamheidsprestaties als de economische prestaties van de biologische landbouwsector.

Werkgroepen en vraagarticulatie

Bioconnect werkt met tien product- en themawerkgroepen, waarin boeren en bedrijfsleven vertegenwoordigd zijn. Beleidsmedewerkers, onderzoekers, adviseurs en docenten nemen deel als adviseurs. De werkgroepen krijgen input uit de praktijk via de verschillende sectororganisaties en de bedrijfsnetwerken. Maar ook vanuit ketenorganisaties en individuele boeren en bedrijven. Door de brede samenstelling van de werkgroepen worden sectorale uitdagingen en knelpunten vanuit verschillende gezichtspunten bekeken. Bovendien weten de onderzoekers wat er al bekend is en wat er al eerder aangepakt is. Dat helpt bij het stellen van prioriteiten, maar ook bij de afbakening van onderzoeksvoorstellen. De werkgroepen selecteren voorstellen die relevant zijn voor een groot deel van de sector. Een belangrijk middel bij de prioritering van die vragen is de ambitieagenda, die

de werkgroepen hebben opgesteld. Samen de vragen vaststellen en uitwerken is de eerste stap in de participatieve werkwijze.

Samenwerken in projecten

Op basis van de geselecteerde vragen werken de kennisinstellingen dan concrete onderzoeksprojecten uit. 'De projecten die voortkomen uit de vragen kunnen enorm verschillen', vertelt Wijnands. 'Grootschalig, duur en risicodragend onderzoek vindt meestal op een proefbedrijf plaats. Ondernemers zitten dan in begeleidingsgroep. 'Soms gaat het om technisch-wetenschappelijk onderzoek in laboratoria zoals bij het onderzoek naar geschikte methoden om de authenticiteit van biologische eieren te kunnen vaststellen. Sommige projecten voeren we uit bij de boeren zelf, zoals bijvoorbeeld bij de genetische selectie van aardappels in het project Bioimpuls. Weer andere projecten benutten de innovatieve kracht van de ondernemers. Het project Innovatiegroepen in de sector akkerbouw/vollegrondsgroente is hier een voorbeeld van. De productwerkgroepen zetten bepaalde innovatieve uitdagingen op de agenda. Vervolgens selecteren de onderzoekers geschikte deelnemers onder de boeren voor de verschillende onderwerpen zoals onkruidbestrijding, ziekten- en plagenbeheersing of grondbewerking.' Volgens Wagenings onderzoeker Wijnand Sukkel, projectleider van het project Innovatiegroepen, zijn boeren zeker gemotiveerd vanuit duurzaamheid, maar de economische kant is ook belangrijk. Oplossingen vinden voor ziekten plagen en het arbeidsintensieve onkruidbeheer dragen direct bij aan het economisch rendement. 'De geselecteerde boeren moeten wel echte creatievelingen zijn, de *Willie Wortels* onder de boeren', stelt Sukkel. 'De onderzoekers vervullen de rol van procesbegeleider, waarbij ze vooral luisteren, zorgen voor een open sfeer van kennis en oplossingen delen en de discussie leiden.'

Resultaten en successen

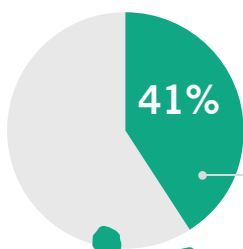
Door de samenwerking, de participatieve aanpak, waarbij de ambities en de concrete doelen de richting van het onderzoek bepalen, kunnen onderzoekers samen met boeren, gericht en volhardend aan knelpunten werken en nieuwe wegen vinden om de doelen te bereiken. De jarenlange samenwerking werpt inmiddels op talloze thema's zijn vruchten af. 'Het vergt echter wel een lange adem om doelen te realiseren en werkbare oplossingen te creëren', zegt Wijnands.

'De jarenlange samenwerking werpt inmiddels zijn vruchten af'

Vele succesvolle innovaties zijn voortgekomen uit deze participatieve vorm van werken. Voorbeelden hiervan zijn het idee en de uitwerking van de Familiekudde in de rundveehouderij, de nieuwe appel- en perenrassen zoals de Santana in de fruitteelt, een efficiënter mestgebruik en de inzet van maaimeststoffen, nieuwe veredelingsconcepten, het gebruik van vaste rijpaden en niet-kerende grondbewerking, minder gebruik van antibiotica etc. Allemaal voorbeelden van innovaties die ontwikkeld of opgepakt worden omdat de biologische sector verder wil verduurzamen, toegevoegde waarde wil creëren en het economische rendement wenst te verbeteren. Vele voorbeelden zijn weliswaar niet exclusief voor de biologische landbouw, maar het werken aan deze vernieuwingen wordt in de bio sector wel steeds op de onderzoekagenda gezet. Diverse projecten blijken ook waardevolle resultaten te bieden voor de gangbare landbouw, zoals het veredelen van aardappelrassen die resistent zijn voor phytophthora.

Ondernemers actief in Bioconnect

Percentage gecertificeerde biologische primaire ondernemers actief binnen Bioconnect

600

ondernemers nemen actief deel aan Bioconnect

Biologische bedrijven in Nederland

Aantal gecertificeerde biologische primaire bedrijven in Nederland in 2010 **1.462**

60

sectorvertegenwoordigers in een product- of themawerkgroep

200

deelnemers in een van de projectteams van kennisprojecten

500

deelnemers aan een van de bedrijfsnetwerken

Snelle gewinning

Hoewel de nieuwe werkwijze echt wennen was voor de onderzoekers, merkten ze al snel dat het meebeslissen en meewerken van de sector in het onderzoek een toegevoegde waarde heeft. Neem nou de innovatiegroepen. 'Creatieve boeren, met allerlei gekke en minder gekke ideeën, pakken samen met onderzoekers een probleem aan en dat blijkt goed te werken', zegt onderzoeker Sukkel. 'Het blijkt dat partijen met een verschillende achtergrond samen sneller tot betere ideeën komen.' Ook hoogleraar biologische plantenveredeling Edith Lammerts van Bueren, verbonden aan Wageningen UR en het Louis Bolk Instituut, is enthousiast over het betrekken van de sector bij haar veredelingsproject Bioimpuls. 'Het aantal boeren dat actief meehelpt met de selectieproeven is in enkele jaren van twee naar twaalf gegroeid', zegt ze. 'Daardoor is de veredelingscapaciteit enorm toegenomen en dat is pure winst voor de hele aardappelsector. Ja, ik vind dat een successtory.' Daarnaast bezoeken ook steeds meer boeren uit de niet-biologische sector de cursussen over biologische veredeling van Bioimpuls (zie ook kader).

Volgens onderzoekscoördinator Chris Koopmans van het Louis Bolk Instituut heeft de participatieve benadering geleid tot een andere manier van samenwerken. 'De sector is nauw betrokken en heeft ook daadwerkelijk invloed op de keuze van het onderzoek', legt hij uit. 'Onderzoekers luisteren meer naar de praktijk, terwijl de sector mondiger is geworden en boeren zich meer bewust zijn dat zij de

onderzoekagenda mede kunnen bepalen'. Nog belangrijker is dat de boeren zich volgens Koopmans ook meer zelf verantwoordelijk voelen voor innovaties en ontwikkelingen. Onderzoekers doen meer praktijkgerelateerd onderzoek, waardoor innovaties ook daadwerkelijk relevant zijn voor de praktijk.

De belangrijkste sleutelementen

In een aparte studie werd recent gekeken naar wat vanuit onderzoekers perspectief belangrijke aspecten zijn voor het slagen van participatieve projecten. Chris Koopmans legt uit: 'We hebben vijf factoren, zogenaamde sleutelementen, geïdentificeerd. Dat zijn: Eigenaarschap, Heterogeniteit – het verbinden van mensen, Kennis en ervaring willen delen Door Waarden Gedreven en Systeemcontext.

Deze elementen komen in alle projecten in meer of mindere mate naar voren. Vooral in projecten waarbij de samenwerking tussen onderzoek en praktijk intensief is en met groepen gewerkt wordt, komen altijd deze elementen als vanzelf naar voren.'

In de studie werden ze projecten als voorbeeld gebruikt. De eerste drie sleutelementen zijn duidelijk de belangrijkste en liepen als een rode draad door alle projecten. Een belangrijke basisvoorwaarde bleek *Vertrouwen en openheid* binnen de groep. Zonder vertrouwen functioneert geen enkele groep en houden deelnemers hun ideeën voor

zichzelf. Volgens Wijnand Sukkel moet de procesbegeleider dit vertrouwen zelf uitstralen, actief stimuleren en duidelijk maken dat mensen niet zomaar met je ideeën of belangen aan de haal gaan. Een tijdrovend proces. Sukkel: 'Door openheid in de groep te ondersteunen, vergroot je het onderlinge vertrouwen en met geduld lukt het uiteindelijk wel om alle ideeën boven water te krijgen'. 'Het bezoeken van elkaars bedrijf kan ook helpen om het wederzijds vertrouwen te vergroten', weet Edith Finke, projectleider Bedrijfsnetwerken Zuivel van Koeien. 'Daarnaast kun je afspreken dat harde cijfers van een bedrijf binnen de groep blijven. Desondanks stellen de deelnemers zich heel kwetsbaar op als zij hun bedrijfsresultaten met de groep delen. En dat is wel essentieel voor het succes van de studiegroepen.'

Eigenaarschap blijkt het meest belangrijke sleutelement. Uit de studiewerkgroepen bleek dat als de boeren een vraag of probleem als hun eigen probleem beschouwen, ze sneller en beter tot een oplossing kwamen. Maar het omgekeerde geldt ook: als boeren zich geen eigenaar voelden, liepen de discussies op niets uit. Kortom, de deelnemers aan de groepen, ook de onderzoekers, moeten zich

verbonden voelen met het probleem om succesvol tot een goede oplossing te kunnen komen. Dit onderkende Edith Lammerts van Bueren al in een vroeg stadium. Bewust zette zij het project Bioimpuls zo breed op, dat het waarde had voor alle betrokkenen. Ingrid van Dixhoorn, projectleider van 'de Familiekudde' stelt zelfs dat eigenaarschap voor haar project van doorslaggevend belang is geweest. 'Eerst lag het eigenaarschap van het project bij de onderzoekers, maar dat is nu verschoven naar de boeren. Dat bleek heel belangrijk te zijn voor het oplossen van knelpunten'.

Heterogeniteit van de groep bleek een ander essentieel sleutelement te zijn. Binnen de diverse projecten waren vele soorten deskundigen betrokken: onderzoekers, maar ook bedrijven uit de keten, adviseurs en beleidsmedewerkers. Dit heeft volgens de procesbegeleiders een duidelijke meerwaarde. Wijnand Sukkel ziet dit element zelfs als de basis van het hele participatieve concept. 'Een verschillende manier van denken en daardoor ook een verscheidenheid aan ideeën en oplossingen is het fundament waarop dit soort projecten bouwt', vindt hij. Ingrid van Dixhoorn ondervond dat de samenwerking van onderzoe-

kers en praktijkmensen zeer geslaagd was. Met veel wederzijds respect werkten boeren en onderzoekers samen. Boeren kwamen met ideeën, onderzoekers toetsten die en kwamen zo uiteindelijk tot oplossingen.

‘De kennis die bij boeren zit wordt te vaak onderschat’

Om dat brede palet aan visies en ideeën op tafel te krijgen moeten de deelnemers wel bereid zijn *kennis en ervaring te delen*. Dat was niet altijd vanzelfsprekend. Sukkel vertelt dat boeren soms terughoudend waren om hun ideeën in de groep te gooien vanuit concurrentieoverwegingen. ‘Dit is mijn idee en dat geeft mij een voorsprong op mijn concurrenten’, was dan de gedachte. Door hard te werken aan openheid en vertrouwen in de groep kon hij dit tijdig oplossen. Kennis en ervaring willen delen was ook belangrijk voor het slagen van het veredelingsproject Bioimpuls. ‘De kennis en ervaring van het selectie- en veredelingsproces was essentieel voor het project’, stelt Lammerts. ‘Boeren en veredelaars lieten misschien niet altijd het achterste van hun tong zien, maar er was voldoende openheid om het project uit te voeren en de kruisingen efficiënt te selecteren.’ Ook Leen Janmaat, procesbegeleider van de Biowisselkas, vond openheid, transparantie en de uitwisseling van kennis, ervaring en ideeën in de groep van doorslaggevend belang.

De procesbegeleider

De onderzoekers die in praktijkprojecten samen met boeren aan het werk gaan, moeten wel van een bepaald slag zijn, want zij moeten het vertrouwen van de boeren kunnen winnen. ‘Je moet als onderzoeker laten zien dat je weet wat er in de praktijk speelt’, zegt Sukkel. ‘De boeren moeten je accepteren als expert, maar je moet ook goed kunnen luisteren en ook zelf met je voeten in de klei durven staan.’ Heel belangrijk is dat onderzoekers voeling met de boeren houden.

Dit kan door vol mee te draaien in bedrijfsnetwerken en studiegroepen. De kennis die bij de boeren zit wordt te vaak onderschat, vinden sommige projectleiders. Die kennis komt pas goed naar voren als boeren ideeën met elkaar uitwisselen.

Naarmate projecten een sterkere wisselwerking hebben met de praktijk en de groepsgrootte groeit en de groep meer divers van samenstelling is, wordt er meer gevraagd van de vaardigheden als procesbegeleider van de onderzoeker/projectleider. Maar een goede onderzoeker is volgens Sukkel niet per se ook een goede procesbegeleider. ‘Het zijn twee aparte vaardigheden die niet altijd samengaan.’ Volgens hem zijn belangrijke taken van de procesbegeleider het coachen van de groep en kennis te ontwikkelen, deze door te laten stromen en toe te passen in de praktijk. Goed communiceren is hierbij van groot belang. Maar ook goed luisteren naar de boeren is cruciaal. Dit heeft volgens Sukkel geleid tot betere onderzoeksvoorstellen, waardoor de boeren hem beter accepteerden. ‘Ik ben ook minder *top down* gaan werken en heb steeds meer aan de groepen over gelaten’, legt hij uit.

Edith Lammerts van Bueren onderschrijft de belangrijke rol van de projectleider als motor van het geheel: de projectleider motiveert en stimuleert de deelnemers. ‘Het is een dynamische en heel beweeglijke rol, waarbij veel één op één contact noodzakelijk is’, zegt ze. ‘Je moet de betrokkenen continue laten zien wat ze aan het project hebben en ze prikkelen’, licht Lammerts toe. Ook zij benadrukt dat een *top down* benadering niet werkt. ‘Je moet niet de baas willen spelen, maar neutraal en vooral niet te eigenwijs zijn’, stelt ze. ‘Je moet de groep weten te inspireren en iedereen zo af en toe een aai over de bol geven.’ Deelnemers zijn soms concurrenten van elkaar. Daarom is gevoel voor tact erg belangrijk. ‘De urgentie van het onderzoek moet door alle deelnemers gevoeld worden, anders krijg je nooit alle neuzen dezelfde kant op’, besluit Lammerts.

Zie voor de genoemde studie: Koopmans C.J., K. van Veluw en F. G. Wijnands (2011). Participatieve ontwikkeling, samenwerking in een vraaggestuurde context van de biologische landbouw. Wageningen UR en Louis Bolk Instituut. Te bestellen onder nr 2011-032 LbD

Boeren vergroten de reikwijdte

De rol van de boeren stopt niet bij het meepraten en -beslissen over de onderwerpen van het onderzoek. In een aantal gevallen nemen ze actief deel aan het onderzoek zoals bijvoorbeeld in het Bioimpuls project. Bioimpuls is een veredelingsprogramma, met als doel het inkruisen van phytophthora-resistente genen in aardappels. Het project wordt uitgevoerd door veredelingsbedrijven, Wageningen UR, Louis Bolk Instituut en boeren. Naast cursussen die de boeren helpen zich te oriënteren op wat meedoen met Bioimpuls inhoudt, doen boeren ook actief mee bij de uitvoering van het onderzoek: zij selecteren op hun eigen bedrijf de meest veelbelovende kruisingen uit ruw

kruisingsmateriaal dat ze jaarlijks van Wageningen UR en veredelingsbedrijven toegestuurd krijgen. Het succes van Bioimpuls hangt dan ook voor een groot deel af van de inzet van boeren; zij moeten tijd en energie willen steken in het kweken en selecteren van nieuwe kruisingen. De twaalf actieve boeren binnen het project kregen zo jaarlijks circa 20.000 zaden om uit te selecteren. ‘Dat was ongeveer net zoveel als een middelgroot veredelingsbedrijf’, analyseert hoogleraar plantenveredeling Edith Lammerts. ‘Door de inzet van de boeren vergrootten/vergroten we onze veredelingscapaciteit/reikwijdte enorm.’